

ВИЗНАЧНИЙ ДОСЛІДНИК СТАРОЖИТНОСТЕЙ УКРАЇНИ (пам'яті Галини Іванівни Смирнової)

В осягненні проблем доби пізньої бронзи—раннього заліза не можна обійтися без усвідомлення внеску, зробленого Галиною Іванівною Смирною.

К л ю ч о в і с л о в а: Західна Україна, доба бронзи—раннього заліза, персоналія.

Наукова діяльність співробітника Ермітажу — Галини Іванівни Смирнової — була пов'язана з Україною і сусідньою Молдовою: тут вона провадила розкопки, тут було й лишилося багато її друзів і колег. У роковини смерті Галини Іванівни (†23 липня 2011 р.) згадаймо цю визначну особистість і вченого, з якою нам пощастило спілкуватися.

Г.І. Смирнова народилася 25 вересня 1928 р. в Калінінській обл. (нині Тверська). 1930 р. родина переїхала до Ленінграда, де Галина Смирнова навчалась у середній школі. На початку війни, як згадувала вона пізніше в листі до одного з авторів, Галина з мамою та братом виїхали на літо на батьківщину — в Тверську обл., де прожили три роки. Свято перемоги сім'я разом з батьком відзначала в Ленінграді.

У 1946 р. Галина Смирнова вступила на історичний факультет Ленінградського державного університету, який закінчила 1951 р. У студентські роки вона брала участь у роботі Давньолодзької експедиції (1947 р.) під керівництвом В.І. Равдонікаса, а також Південно-Подільської (1948 р.) і Волзько-Донської (1949—1951 рр.), які очолював М.І. Артамонов. Як пізніше напише Галина Іванівна в автобіографії, її «наукові інтереси — передскіфська та скіфська археологія — визначилися 1948 р. на розкопках Немирівського та Северинівського городищ на Південному Бузі. Матеріали цих пам'яток були складовою кандидатської дисертації «Археологічні культури лісостепової Правобережної України та Молдавії», успішно захищеної на Вченій Раді історичного факультету Ленінградського університету наприкінці 1954 р.»¹. Додамо, дисертація була виконана аспіранткою кафедри археології Ленінградського університету під керівництвом проф. М.І. Артамонова, який очолював кафедру, а від 1951 р. — і Ермітаж. Галина Іванівна не

помилилася у виборі теми кандидатської дисертації — то відкривало великі перспективи для подальших наукових пошуків у досить великому регіоні, і власне дисертація була свого роду програмою: в ній була поставлена низка проблем, над вирішенням яких дослідниця плідно працювала надалі (Гуцал, Гуцал 2001, с. 241).

На початку 1955 р. Г.І. Смирнова стала старшим науковим співробітником відділу історії первісної культури Державного Ермітажу, з яким було пов'язане все подальше наукове життя. Від 1957 р. вона виконувала обов'язки вченого секретаря відділу (пізніше — відділ археології Східної Європи та Сибіру), а потім майже 40 років (від 1960 до 1998 рр.) очолювала його. Останні 13 років свого життя Галина Іванівна займала посаду головного наукового співробітника. Попри музейні та адміністративні навантаження, Г.І. Смирнова чи не щороку провадила розкопки. Керована нею Західно-Українська експедиція (колишня Південно-Подільська, яку раніше очолював М.І. Артамонов) упродовж 1954—1988 рр. здійснила величезні за обсягом археологічні дослідження в Східному Прикарпатті (західні області України та лісостепова Молдова).

Г.І. Смирновій пощастило відкрити низку першокласних пам'яток, які завдяки її таланту та працьовитості стали еталонними. Впродовж життя дослідниця розробляла кілька взаємопов'язаних тем, постійно «шліфуючи» думку та посилюючи аргументацію. Підсумком тієї багаторічної роботи була докторська дисертація, успішно захищена 1990 р. у Києві.

З-поміж еталонних пам'яток і одна з найраніше досліджених — поселення Магала на р. Прут неподалік Чернівців, де від 1955 р. протягом семи польових сезонів було досліджене нашарування трьох культур — пізньокмарівської, Ноуа та двох періодів Гава-Голігради. Так був виділений ранньоголіградський етап, який у часовому контексті займав місце між культурами Ноуа та розвиненого фракійського

¹ Висловлюємо подяку М.Т. Кашуба (Санкт-Петербург) за надання фактологічного матеріалу.

Учасники Міжнародного колоквиуму з поховальної археології. Зліва направо: Є.Ф. Редіна, Г.І. Смирнова, С.А. Скорий, С.І. Андрух, Т.Л. Самойлова, румунські колеги. Тульча, Румунія, 1999 р.

гальштату (Смирнова 1965). Чотири горизонти Магали одразу стали взірцевою культурно-хронологічною шкалою для синхронізації пам'яток не лише Східного Прикарпаття, а й Карпатського регіону в цілому (Смирнова 1957; 1957а; 1976а; 1978).

До найвідоміших пам'яток належить і багаточислове поселення поблизу с. Незвисько Івано-Франківської обл., досліджене Г.І. Смирновою в 1954, 1956 і 1957 рр., де виявлено нашарування від середини II тис. до н. е. до XII ст. н. е. (Смирнова 1960). Головним тут були поселення комарівської культури (Смирнова 1974) та ранньослов'янські пам'ятки перших століть нашої ери. Хоча ранньослов'янська тематика не входила до кола безпосередніх інтересів Галини Іванівни, пам'ятка була досліджена й видана, як усе, на найвищому рівні (Смирнова 1960; 1961; 1964). Слід зазначити, що серед праць Г.І. Смирнової немає публікацій у традиційному розумінні, майже в кожній — якість надзавдання. Читати її праці — справжнє задоволення: чітка структура, логічний, стислий, майже математичний стиль викладу, багаторівневий аналіз, переконливі та виважені висновки. Статті Галини Іванівни часто є надійними орієнтирами в освоєнні складної проблематики. Вони завжди добре ілюстровані рисунками, креслениками, всілякими порівняльними таблицями, що прин-

ципово важливо для сприйняття аналітичних статей².

Іншою важливою подією були розкопки в 1964—1965 рр. могильника культури Ноуа поблизу с. Старі Бедражі на Пруті. Тут досліджено 54 поховання раннього етапу цієї культури, аналіз яких дозволив виявити тривалу участь «зрубного» (сабатинівського) компоненту в її становленні. В опрацюванні матеріалів розкопок був удадо застосований метод горизонтальної стратиграфії (Смирнова 1967; 1969, рис. 10). До проблеми еволюції культури Ноуа Галина Іванівна зверталася й пізніше, під час масштабних робіт на Дністрі. На її переконання, на лівобережжі Дністра, а також частково на правобережжі — на північ від розселення племен культури Ноуа — розвиток населення комарівської культури тривав аж до фіналу культури Ноуа, пов'язаного з появою гавоголіградського населення на зламі XII—XI ст. до н. е. (Смирнова 1990).

На якийсь час Галина Іванівна відволіклася на старожитності Закарпаття. Походженню та хронології куштановицької культури присвячена велика проблемна стаття, написана разом

² Г.І. Смирнова, безперечно, мала математичні здібності та, за свідченням людей з її близького оточення, свого часу розмірковувала, куди їй піти вчитися — на математичний чи історичний факультет Ленінградського університету.

з чоловіком — К.В. Берняковичем (Смирнова, Бернякович 1965). На підставі двох повністю розкопаних могильників Колодне II та Чорний Потік зроблено висновок про участь західно-подільського населення у формуванні куштановицької культури. Пізніше ця теза була підтверджена матеріалами пізньоголіградського ґрунтового урнового некрополя, дослідженого в 1972 р. поблизу с. Остриця (Магальянська) на Буковині. Було також встановлено просування в ареал гава-голіградської культури чорноліського західноподільського населення (Смирнова 1973), а не власне скіфів, як вважалося раніше, що призвело до формування пам'яток куштановицького типу. З ім'ям Г.І. Смирнвої пов'язані також перші спроби виявлення пізньоголіградських укріплених поселень — гальштатських городищ Закарпаття (Смирнова 1966; 1976).

Комплекс пам'яток поблизу с. Долиняни на Буковині, досліджених у 1970—80-і рр., можна вважати ще одним дарунком долі. Тут виявлено пам'ятки чотирьох культур, починаючи від доби середньої бронзи. Повністю розкопане поселення скіфського часу (Смирнова 1978; 1981a; 1986) є, разом з пізньочорноліським поселенням Дністровка-Лука, однією з небагатьох пам'яток на Дністрі, на яких простежено кількість житлово-господарських комплексів, їхні розміри, склад і призначення об'єктів, а також тип забудови, можна нагадати й про зразкове опрацювання знахідок. «Принагідно» тут були досліджені великий могильник з трупоспаленнями типу Поянешть-Лукашівка та унікальне гетьське святилище-обсерваторія (Смирнова 1991). Осмислення та видання могильника потребувало занурення ще в одну наукову проблематику, так з'явилася ще одна значуща праця (Смирнова 1981).

Та найбільше зусиль було докладено до вивчення передскіфського та скіфського часу, з чого розпочиналася наукова біографія Галини Іванівни та яка була пріоритетною в її діяльності. Тут дослідниці вдалося вирішити декілька взаємопов'язаних завдань. Насамперед це впорядкування та узгодження дат західноподільських передскіфських (чорноліських) пам'яток, які побутували у вітчизняній археології та значною мірою спиралися на застарілі розробки, з датами, запропонованими нинішніми західними вченими. Розбіжності між ними тоді становили майже 150 років. Постала також проблема чіткого розмежування пам'яток передскіфського часу, які виявилися неоднорідними, та скіфського, визначення їхньої спадковості та відмінностей.

Одночасно доводилося розв'язувати надскладну проблему етнолінгвістичного змісту археологічних культур початку раннього залізного віку Подністер'я, що вимагало досконалого знання матеріалів попередніх періодів і поза межами України та Молдови, з якими Г.І. Смирнова могла ознайомитися під час відряджень і завдяки контактам з науковцями різних країн. Плідність цих контактів визначали володіння німецькою та дар спілкування. Досягнення Галини Іванівни в цій царині давно стали надбанням археології. Головне з них — виділення двох груп чорноліських пам'яток у Середньому Подністер'ї: південної (пам'ятки типу Григорівського городища) та північної (пам'ятки типу Дністровки-Ленківців), що репрезентували варіанти культури. Ключовою пам'яткою стали кургани поблизу с. Мервинці на Дністрі (Смирнова 1977), досліджені М.І. Артамоновим ще на початку 1950-х рр. Зіставлення матеріалів тих двох курганів, особливо знахідок — «хронологічних реперів», з різними хронологічними схемами того часу дозволило переконливо показати, що пам'ятки типу Сахарна-Солончени в Молдові не можуть бути синхронними пам'яткам скіфського часу, як це вважалося тоді, і вони, найвірогідніше, одночасні з пізньочорноліськими пам'ятками Середньої Наддніпряниці. Відповідно, верхня межа групи Сахарна-Солончени в Молдові була понижена на століття — з початку VI ст. до початку VII ст. до н. е. Принципово важливим був і висновок, що пам'ятки вказаного типу не могли бути наслідком просування населення із Середньої Наддніпряниці в південно-західному напрямку. В цьому погляди Г.І. Смирнвої збігалися з міркуваннями А.І. Мелюкової та перечили висновкам В.А. Іллінської та О.І. Тереножкіна.

Розуміння неоднорідності чорноліської культури на території України, зокрема у середньодніпровському Правобережжі та середній течії Дністра, склалося ще в 1950-і рр. (М.І. Артамонов, А.І. Мелюкова, О.І. Тереножкін). Та лише у 1980-і рр., з накопиченням нових матеріалів і осмисленням їх на тлі робіт попередників, зокрема з голіградської культури (І.К. Свешніков, А.І. Мелюкова), Г.І. Смирнова поставила питання щодо неоднорідності чорноліської культури в межах середньодністрянського регіону. Базовими стали розкопки поселення Дністровка-Лука в Кельменецькому р-ні Чернівецької обл. (Смирнова 1984; 1985a). Статистична обробка керамічного матеріалу обох згаданих груп чорноліських пам'яток Подністер'я (Смир-

нова, Кашуба 1988) дозволила встановити не лише схожість окремих пунктів і синхронізувати їх (зокрема, шари Григорівського городища і Непоротова), але й розбіжності між ними. Наявність двох локальних груп пізньочорноліської культури на Середньому Дністрі стала об'єктивною реальністю.

На широкому історико-культурному тлі було показано, що дві згадані групи чорноліських пам'яток виникли внаслідок нерівнозначної участі гальштатських культур Прикарпаття (Гава-Голігради)³ та лісостепової Молдови (Сахарна-Солончени). Ці різні за походженням культурні спільноти фракійського гальштату просунулися в XI ст. до н. е. із Верхнього Потисся (Гава-Голігради) спочатку до Прикарпаття та з Балкано-Подунав'я до лісостепової Молдови (Кишинів—Корлатень, а пізніше Козія—Сахарна—Солончени) (Смирнова 1982; 1984; 1985а; 1989; 1990; Смирнова, Кашуба 1988). Спираючись на вивчення столового лощеного посуду, Г.І. Смирнова слідом за А.І. Мелюковою припускала, що головними носіями культурного голіградського, сахарнянського, а пізніше шолданештського впливу, були майстри-керамісти, що не виключало присутності серед місцевої людності Лісостепоного Правобережжя значного іншочультурного масиву на другій стадії чорноліської культури (Мелюкова, Смирнова 1981, с. 331; Смирнова 1983).

У докторській дисертації дослідниця зробила хоч і попередній, але дуже важливий висновок щодо етнолінгвістичного змісту згаданих спільнот фракійського гальштату та ареалу їхнього впливу. Якщо більшість дослідників вважає «сахарнянців» фракійцями, то «голіградців» можна, на думку Г.І. Смирнової, здогадно віднести до ілірійців. Ці дві немісцеві етнолінгвістичні складові, як вважала дослідниця, по-різному проявляються в пізньочорноліській культурі: у південній підзоні (від Непоротова та Григорівки на Дністрі до Жаботина на Дніпрі) відчутніші сахарнянські, тобто фракійські впливи, а в середній зоні (від Дністровки на заході до Київщини на сході) — голіградські, тобто «ілірійські» (Смирнова 1990). Ці важливі припущення дозволяють краще зрозуміти деякі регіональні

³ Термін був запропонований Г.І. Смирновою для позначення споріднених пам'яток: гальштатоїдних Карпато-Дунайського регіону (Гава) і Прикарпаття та придністерських районів Тернопілля (Голігради). Одночасно пропонувалося дещо розширити ареал цієї культури (Смирнова 1972; 1976; 2001).

особливості культури північної підзони Лісостепу на початку доби раннього залізна, насамперед поховального обряду.

Однією з тем, яку Галина Іванівна постійно тримала в полі зору, була хронологія передскіфських пам'яток Східного Прикарпаття та Молдови (Смирнова 1980; 1985), а також ранньоскіфських Середнього Подністер'я (Смирнова 1993). Прискіпливо аналізуючи аргументи Г. Коссака, Л.К. Галаніної, В.Г. Петренко, С.В. Поліна, І.М. Медведської та інших археологів, Смирнова схилилася до пониження дат початку ранньоскіфської історії. До наявних реперів вона додала закриті комплекси досліджених нею курганів поблизу сіл Круглик, Доляниани, Перебиківці та Ленківці (останній розкопаний А.І. Мелюковою), які відтоді увійшли до кола еталонних комплексів скіфської архаїки. Поряд з іншими хроноіндикаторами, яким Г.І. Смирнова приділяла багато уваги, важливою категорією інвентарю виявився сіроглиняний кружальний посуд. Тривалий час його вважали кельтським, але знахідки спочатку на поселенні Залісся (розкопки О.Д. Ганіної), а потім у закритих комплексах кургану Круглик і поселення Доляниани спростували це враження. Завдяки цьому вдалося виправити верхню дату західноподільської групи пам'яток — пересунути її з III у V ст. до н. е. (Смирнова 1990; 1994; 1999).

Важливим результатом досліджень пам'яток Середнього Подністер'я було виокремлення головних рис поховального обряду чорноліського та ранньоскіфського часу, а водночас — і висновок щодо відсутності безпосередньої спадковості населення цих двох періодів, зокрема між військовими дружинними похованнями в курганах скіфського часу та рядового населення в курганах і ґрунтових чорноліських могильниках. Джерелом для аналізу чорноліського поховального обряду стали кургани, досліджені в 1950-і рр. поблизу сіл Лука-Врублівецька (І.Г. Шовкопляс, Є.В. Максимов), Мервинці (М.І. Артамонов), пізніше — поблизу с. Бернашівка (А.Ф. Гуцал) і особливо кургану на пізньочорноліському поселенні Дністровка-Лука (Смирнова 1984, с. 53—55; 1997; Smirnova 1998). Стосовно поховального обряду ранньоскіфського часу, то Галина Іванівна спростувала погляд, поширений до середини 1970-х рр., і довела, що на Західному Поділлі та Буковині був поширений звичай ховати в чотирикутних стовпових гробницях, що поєднує ці території зі світом скіфської культури від Середньої Наддніпрян-

щини до Алтаю (Смирнова 1977а; 1979; 1993; 1997). Пізніше реконструйований Г.І. Смирновою обряд поховання в стовпових гробницях і особливості їхньої конструкції були підтверджені дослідженнями інших археологів, які працювали на Дністрі.

Особлива тема досліджень Галини Іванівни, якій вона присвятила чимало праць в останні два десятиліття, — Немирівське городище на Південному Бузі, відоме, головним чином, як пам'ятка чорноліської та скіфської культур, хоча насправді вона багатшарова. Дослідниця вважала своїм обов'язком підготувати повну публікацію колекції знахідок з розкопок С.С. Гамченка, О.А. Спіцина (1909—1910 рр.) і М.І. Артамонова, хранителем якої була в Ермітажі. З притаманною їй прискіпливістю Галина Іванівна багато сил і часу затратила на вивчення та зведення польової документації різних років розкопок, не завжди досконалої та повної. Головні аспекти цієї теми: Немирівське городище в системі скіфської архаїки та гальштатський компонент у лісостеповій культурі ранньоскіфського часу (Смирнова 1992, 1996; 1996а; 1998; 1998а; 2001; 2001а). У низці ґрунтовних публікацій сконцентровані основні результати багаторічних досліджень: подано всебічну характеристику городища та стан його дослідженості, житлових споруд, керамічних комплексів чорноліського та ранньоскіфського часу, виокремлених у процесі роботи над колекцією. Після широкого порівняльного аналізу (правобережжя Дніпра, Середній Дністер, культури пізнього канєльованого Гальштату періоду НаС Середньої Європи від Прикарпаття до Паннонії та Нижньої Австрії) зроблено важливі спостереження щодо специфіки цієї складної для розуміння пам'ятки. Зокрема, показана своєрідність столового тонкостінного посуду чорноліського часу порівняно з керамікою Середньої Наддніпрянщини та Середнього Подністер'я (група Григорівка-Непоротів). Гальштатські традиції Чорнолісся виразно продовжуються і в скіфські часи, що дозволяє залучити пам'ятки ранньоскіфського часу лісостепової смуги Дніпро-Дністерського межиріччя до широкого кола гальштатських або гальштатоїдних культур Середньої Європи (Смирнова 1998, с. 39). Останні праці по Немирівському городищу виконані разом з колегами М.Т. Кашубою та М.Ю. Вахтіною (Смирнова, Кашуба, Вахтина 2010; Kaşuba, Smirnova, Vakhtina 2011).

Науковий доробок Г.І. Смирнкової загалом нараховує близько 160 праць, більшість з яких важливі та актуальні для нинішньої археології.

Говорячи про Галину Іванівну як про особистість, вченого, одного з організаторів наукової діяльності Ермітажу, слід зазначити, що, крім таланту лідера, їй було притаманне особливе почуття відповідальності. Вимоглива до себе і до інших, вона гармонійно поєднувала певну суворість і водночас привабливість. Бути учнем Г.І. Смирнкової — як про це писали її вихованці — було нелегко, але й навчитися в гідній представниці блискучої санкт-петербургської археологічної школи було чому (Левицкий, Кашуба 2008, с. 253). Загалом Галина Іванівна була доброзичливою людиною, постійно допомагала рідним і загалом багатьом. Живучи наукою, вона широко консультувала археологів Росії, України та Молдови, переймалася їхніми інтересами, надсилала наукову літературу. Багаторічні наукові та особисті стосунки пов'язували Г.І. Смирнову з колегами з України, зокрема Києва. Вона брала участь, мабуть, у всіх конференціях різного рівня, і в останні роки сумувала, що через хворобу не могла приїхати в Україну та поспілкуватися з колегами.

Галина Іванівна Смирнова користувалася великою повагою колег і дирекції Державного Ермітажу. 1996 р. за багаторічну плідну роботу їй присвоїли почесне звання «Заслужений працівник культури Російської Федерації».

Галина Іванівна мала дружню родину, була щаслива зі своїм чоловіком — Берняковичем Костянтином Васильовичем (†1982), з яким була разом від кінця 1950-х рр. і який для неї, за її висловом, «*відкрив красу життя*». То була талановита та яскрава особистість, якій не судилося втілити свої прагнення. Випускник історичного факультету Ленінградського університету К.В. Бернякович пройшов випробування Великою Вітчизняною війною. Як писала Галина Іванівна одному з авторів, «*із нашої сім'ї всю війну пройшов Костя, був поранений, у блокаду лежав у госпіталі, голодував. Його вивезли до Ярославля напівмертвого, вилікували та послали знову на фронт, служив до взяття Берліна. Все це я знала від самого Кості, і в дні Перемоги разом із ним переживала його радості й печалі*».

Після війни, у 1947—1956 рр., К.В. Бернякович працював в Ужгородському краєзнавчому музеї, провадив археологічні розкопки та зробив чимало для вивчення давньої історії Закарпаття (Пеняк, Пеняк 1998). Переїхав-

ши до Ленінграда, він мав намір працювати за фахом в Ленінградському відділенні Інституту археології АН СРСР, але через всілякі обставини того не сталося. Маючи неабиякі здібності до живопису, К.В. Бернякович почав працювати у відділі реставрації Державного Руського музею та з часом став знаним реставратором цього мистецького закладу. Зараз там працює декілька його учнів⁴.

⁴ www.artsstudio.com/restoration/oil1.htm

Галина Іванівна мешкала в Санк-Петербурзі разом з сином Ігорем, його дружиною Ніною та онуками Олександром і Анною, які ставилися до неї з любов'ю та повагою. Київські колеги часто листувалися з нею чи спілкувалися по телефону.

Г.І. Смирнова належить до непересічних особистостей в археології, і її ім'я довго житиме в науці, в пам'яті не тільки тих, хто знав її особисто, а й прийдешніх поколінь.

- Гуцал А.Ф., Гуцал В.А. Питання давньої історії України і Молдавії у працях Г.І. Смирнової // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. — Кам'янець-Подільський, 2001. — 7 (9). — С. 241—248.
- Левицкий О., Кашуба М. К юбилею Галины Смирновой // Revista arheologică. — 2008. — IV/2. — С. 252—253.
- Мелюкова А.И., Смирнова Г.И. Всесоюзный симпозиум «Вопросы происхождения и хронологии скифской культуры» // СА. — 1981. — № 1. — С. 329—332.
- Пеняк С., Пеняк П. Костянтин Бернякович — перший археолог російської школи на Закарпатті // МДАПВ. — 1998. — 7. — С. 70—72.
- Смирнова Г.И. Поселение культуры фракийского гальштата на Буковине // КСИА. — 1957. — 7. — С. 58—59.
- Смирнова Г.И. Поселение позднебронзового века и раннего железа возле с. Магала Черновицкой обл. // КСИ-ИМК. — 1957а. — 70. — С. 99—107.
- Смирнова Г.И. Раннеславянское поселение у с. Незвиско на Днестре // Památky archeologické. — 1960. — 51. — С. 222—239.
- Смирнова Г.И. Раннеславянское поселение в с. Незвиско Станиславской области // Исследования по археологии СССР. — Л., 1961. — С. 210—225.
- Смирнова Г.И. Поселение у с. Незвиско в первые века н. э. // МИА. — 1964. — 116. — С. 156—212.
- Смирнова Г.И. Раннеголиградский комплекс Магалы // КСИА. — 1965. — 105. — С. 109—118.
- Смирнова Г.И. Гальштатские городища в Закарпатье // СА. — 1966. — 14/2. — С. 397—409.
- Смирнова Г.И. Могильник культуры Ноа у с. Старые Бедражы в Молдавии // КСИИМК. — 1967. — 112. — С. 66—73.
- Смирнова Г.И. Новый могильник культуры Ноа у с. Старые Бедражы // АСГЭ. — 1969. — 11. — С. 48—71.
- Смирнова Г.И. Население Восточных Карпат в эпоху раннего гальштата (Гавско-голиградский круг памятников) // Культура і побут населення Українських Карпат. — Ужгород, 1972. — С. 96—97.
- Смирнова Г.И. Позднеголиградский могильник у с. Острица (Магальянская) на Буковине // АСГЭ. — 1973. — 15. — С. 7—11.
- Смирнова Г.И. Стоянка комаровской культуры у с. Незвиско на Днестре // АСГЭ. — 1974. — 16. — С. 50—61.
- Смирнова Г.И. Гавско-голиградский круг памятников Восточно-Карпатского бассейна // АСГЭ. — 1976. — 17. — С. 18—34.
- Смирнова Г.И. Магала I и некоторые вопросы хронологии позднекомаровской культуры // Энеолит и бронзовый век Украины. — К., 1976а. — С. 118—135.
- Смирнова Г.И. О хронологическом соотношении памятников типа Сахарна-Солончены и Жаботин (по материалам курганов у с. Мервинцы на Днестре) // СА. — 1977. — № 4. — С. 94—106.
- Смирнова Г.И. Щодо поховального характеру ранньоскифських пам'яток поблизу сіл Долиняни, Новосілки, Білоусівки // Археологія. — 1977а. — 23. — С. 3—10.
- Смирнова Г.И. Поселение скифского времени у села Долиняны в Днестровском Правобережье (по материалам раскопок 1972—1973 гг.) // АСГЭ. — 1978. — 19. — С. 29—36.
- Смирнова Г.И. Курганы у села Перебыковцы — новый могильник скифской архаики на Среднем Днестре // ТГЭ. — 1979. — 20. — С. 37—67.
- Смирнова Г.И. Куштановицкие курганы у села Черный Поток в Закарпатье // АСГЭ. — 1979а. — 20. — С. 39—54.
- Смирнова Г.И. Среднее Поднестровье и Нижнее Подунавье в предскифское время (Контакты и хронологические соотношения) // Thracia. — 1980. — 5. — С. 121—143.
- Смирнова Г.И. Могильник типа Поянешты-Лукашевка у с. Долиняны на Буковине // СА. — 1981. — № 3. — С. 193—207.
- Смирнова Г.И. Новые данные о поселении у с. Долиняны (по материалам раскопок 1977—1978 гг.) // АСГЭ. — 1981а. — 22. — С. 40—61.

- Смирнова Г.И.* Закрытые предскифские комплексы у села Днестровка-Лука // Древние памятники культуры на территории СССР. — Л., 1982. — С. 30—53.
- Смирнова Г.И.* Материальная культура Григоровского городища (К вопросу формирования чернолесско-жаботинских памятников) // АСГЭ. — 1983. — 23. — С. 60—72.
- Смирнова Г.И.* О формировании позднечернолесской культуры на Среднем Днестре (По материалам поселения Днестровка-Лука) // АСГЭ. — 1984. — 25. — С. 43—60.
- Смирнова Г.И.* Основы хронологии предскифских памятников Юго-Запада СССР // СА. — 1985. — № 4. — С. 33—53.
- Смирнова Г.И.* Поселение у с. Днестровка — памятник чернолесской культуры на Днестре // АСГЭ. — 1985а. — 26. — С. 5—29.
- Смирнова Г.И.* Скифское поселение у с. Долиняны (раскоп «У тока») // Древние памятники культуры на территории СССР. — Л., 1986. — С. 37—42, 136—140.
- Смирнова Г.И.* Культурно-исторические процессы в Прикарпатье в конце II — первой половине I тыс. до н. э. По материалам Западно-Украинской экспедиции // Итоги работ археологических экспедиций Государственного Эрмитажа. — Л., 1989. — С. 19—32.
- Смирнова Г.И.* Культурно-исторические процессы в бассейне Среднего Днестра в конце II — первой половине I тыс. до н. э. Дисс. на соискание ученой степени доктора истор. наук в форме научного доклада. — К., 1990.
- Смирнова Г.И.* Культовое сооружение у с. Долиняны на Буковине // АСГЭ. — 1991. — 31. — С. 77—82.
- Смирнова Г.И.* Немировское городище — памятник чернолесской и скифской культуры на Южном Буге // Киммерийцы и скифы. Тез. докл. Междунар. научной конф., посвящ. памяти А.И. Тереножкина. — Мелитополь, 1992. — С. 90—91.
- Смирнова Г.И.* Памятники Среднего Поднестровья в хронологической схеме раннескифской культуры // РА. — 1993. — № 2. — С. 101—118.
- Смирнова Г.И.* Кружальная сероглиняная керамика из раннескифских памятников Среднего Поднестровья: время и пути попадания // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. — V в. н. э.). Мат-лы Междунар. конф. — Тирасполь, 1994. — С. 185—187.
- Смирнова Г.И.* Немировское городище — общая характеристика памятника VIII—VI вв. до н. э. // Археология. — 1996. — № 4. — С. 67—84.
- Смирнова Г.И.* Предварительные данные о Немировском городище (По первым результатам обработки полевой документации и коллекции находок) // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава, 1996а. — С. 183—198.
- Смирнова Г.И.* Про етнокультурні зміни в розвитку Середньодністровського регіону в VII ст. до н. е. // Археологія. — 1997. — № 3. — С. 57—65.
- Смирнова Г.И.* Немировское городище и гальштатский мир // Скифы. Хазары. Славяне. Древняя Русь. Мат-лы Междунар. научн. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. проф. М.И. Артамонова. — СПб., 1998. — С. 36—39.
- Смирнова Г.И.* Скифское поселение на Немировском городище: общие данные о памятнике // МАИЭТ. — 1998а. — 6. — С. 77—121.
- Смирнова Г.И.* Еще раз о серой кружальной керамике из раннескифских памятников Среднего Поднестровья // АСГЭ. — 1999. — 34. — С. 44—57.
- Смирнова Г.И.* Гальштатский компонент в раннескифской культуре лесостепи Северного Причерноморья (по материалам Немировского городища) // РА. — 2001. — № 4. — С. 33—44.
- Смирнова Г.И.* К вопросу периодизации и хронологии Немировского городища // Отделу археологии Восточной Европы и Сибири 70 лет. Тез. докл. научн. конф. — СПб., 2001а. — С. 12—16.
- Смирнова Г.И., Бернякович К.В.* Происхождение и хронология памятников куштановицкого типа Закарпатья (по поводу некоторых работ венгерских и чешских археологов) // АСГЭ. — 1965. — 7. — С. 89—115.
- Смирнова Г.И., Кашуба М.Т.* О двух локальных группах культуры позднего Чернолесья на Среднем Днестре // АСГЭ. — 1988. — 29. — С. 18—28.
- Смирнова Г.И., Кашуба М.Т., Вахтина М.Ю.* Немировское городище: сто лет археологических исследований // Древние культуры Евразии. Мат-лы Междунар. конф., посвященной 100-летию со дня рождения А.Н. Бернштама. — СПб., 2010. — С. 156—167.
- Kaşuba M., Smirnova G., Vakhtina M.* Un secol de la inceputul investigailor arheologice la cetatea Nemirov de pe Bugul de Sud (scurpe bilanțuri și noi obiective) // Revista arheologică. — 2011. — VI/2. — P. 85—113.
- Smirnova G.I.* Die Ostkarpatenregion zur Vorskythen- und Skythenzeit und die osteuropäischen Steppen: Kontakte und Migrationen // Das Karpatenbecken und die Osteuropäische Steppe. — München, 1998. — S. 451—465 (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. — 12).

Надійшла 20.01.2012

С.С. Бессонова, С.А. Скорый

**ВЫДАЮЩИЙСЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ДРЕВНОСТЕЙ
УКРАИНЫ (памяти Галины Ивановны Смирновой)**

Современное состояние проблем эпохи бронзы—раннего железа на территории Западной Украины и Северной Молдовы не возможно представить без осмысления вклада, сделанного сотрудником Государственного Эрмитажа Галиной Ивановной Смирновой. Многие исследованные ею памятники стали эталонными (поселения Магала, Незвисько, Долиняны, могильник Старые Бедражи, курганы у сел Круглик и Перебыковцы и др.).

К достижениям Галины Ивановны следует отнести, в частности, выделение раннеголиградского типа памятников, уточнение хронологии чернолесских древностей Поднепровья и разделение их на два локальных варианта, удревнение памятников типа Сахарна—Солончены и определение их генезиса, датировка раннескифских погребений, хронология и происхождение куштановицкой культуры, обработка и анализ материалов Немировского городища и многое др.

S.S. Bessonova, S.A. Skoryi

**AN OUTSTANDING RESEARCHER OF UKRAINIAN
ANTIQUITIES (to the memory of Halyna Ivanivna Smyrnova)**

It is not possible to imagine the contemporary state of matters of the Bronze and the Early Iron Ages on the territory of Western Ukraine and Northern Moldova without the comprehension of the contribution made by Halyna Ivanivna Smyrnova, an employee of the State Hermitage. Many sites studied by her became bench-marks (Magala, Nezvysko, and Dolyniany settlements, Stari Bedrazhi burial ground, barrows near Kruhkyk and Perebytkivtsi villages, etc.).

To the achievements of Halyna Ivanivna should be attributed, in particular, the following: definition of the Early Holihrary type monuments, specification of Chornoliska culture antiquities in the Dnister River region and their division into two local variants, determination of Saharna—Solonceni type sites as being older and identification of their genealogy, dating of the Early Scythian burials, chronology and origin of Kushtanovytska culture, processing and analysis of materials from Nemyrivske hill-fort, and many others.